

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА (ПРОЕКТ)

на тему:

*Право суб'єктів господарювання на звернення до Європейського суду з прав
людини*

Студентки 2 курсу, 10 МЗ групи,
спеціальності 293 «Міжнародне право»,
спеціалізації «Міжнародне право»

Пилипчук
Катерини
Володимирівни

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор

Дешко Людмила
Миколаївна

Гарант освітньої програми
доктор юридичних наук, професор

Дешко Людмила
Миколаївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ..	6
1.1. Види юридичних осіб, які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини	6
1.2. Критерії прийнятності індивідуальних заяв юридичних осіб до Європейського суду з прав людини	13
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	22
2.1. Поняття права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини.....	22
2.2. Структурні елементи права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини	29
РОЗДІЛ 3. ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	36
3.1. Правове регулювання виплати стягувачеві відшкодування.....	36
3.2. Правове регулювання вжиття додаткових заходів індивідуального характеру	43
3.3. Правове регулювання вжиття заходів загального характеру	45
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ), на перший погляд, не повинна стосуватися юридичних осіб, оскільки очевидно, що юридична особа не є людиною. А якщо зважити, що одним з основних прав, гарантованих ЄКПЛ юридичним особам, є права платника податків, то стає ще менш очевидно, тому що сплата податків є скоріше обов'язком, а не правом. Така неочевидність призвела до того, що більшість дослідників ЄКПЛ зосереджують свою увагу на скаргах індивідів, при цьому лише згадуючи можливість звернення неурядових організацій за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Порухення кожного з прав людини однаково тягне за собою негативні наслідки як для держави, так і для суспільства. Саме тому дослідження прав юридичних осіб за ЄКПЛ є не менш важливим за дослідження прав фізичних осіб. Тим паче, зважаючи на збільшення скарг від юридичних осіб до ЄСПЛ в останні роки, наукові дослідження цієї теми повинні сприяти підвищенню обізнаності суспільства про наявні юридичні механізми захисту та відновлення порушених прав, оскільки юридичні особи відіграють надважливу роль у житті сучасного суспільства. У тексті ЄКПЛ можемо знайти тільки згадку про «неурядові організації», які у звичному розумінні не тотожні юридичним особам. Але практика ЄСПЛ чітко доводить, що під терміном «неурядові організації» маються на увазі саме юридичні особи, що значно спрощує розуміння можливості звернення до ЄСПЛ.

Мета роботи: комплексний науково-правовий аналіз права суб'єктів господарювання на звернення до Європейського суду з прав людини, виявлення проблем у даній сфері та розробка пропозицій щодо їх вирішення.

Відповідно до мети роботи були поставлені наступні завдання дослідження:

- визначити види юридичних осіб, які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини;

- встановити критерії прийнятності індивідуальних заяв юридичних осіб до Європейського суду з прав людини;
- охарактеризувати поняття права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини;
- розкрити структурні елементи права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини;
- уточнити правове регулювання виплати стягувачеві відшкодування;
- окреслити правове регулювання вжиття додаткових заходів індивідуального та загального характеру.

Стан дослідження. Аналіз науково-теоретичної бази свідчить про те, що право суб'єктів господарювання на звернення до Європейського суду з прав людини неодноразово привертало увагу вітчизняних науковців. Зокрема, дане питання вивчали: О. О. Кочура, А.Х. Абашидзе, Е.С. Алисиевич та багато інших.

Однак, наявні праці мають переважно обмежений характер та розглядають лише окремі аспекти даної теми. Тому і нині все ще залишається необхідність подальшого вивчення та переосмислення досліджуваної теми.

Об'єкт дослідження: суспільні відносини, які виникають при зверненні суб'єктів господарювання до Європейського суду з прав людини та виконанні рішень Європейського суду з прав людини в Україні

Предмет дослідження: право суб'єктів господарювання на звернення до Європейського суду з прав людини.

Методологія та методи дослідження. У процесі дослідження даної теми були використані загальнонаукові та спеціальні методи, що дозволили всебічно вивчити теоретичні основи та практично розглянути поняття та правовий статус юридичних осіб у судочинстві Європейського суду з прав людини. Зокрема, відповідно до формально-логічного методу в дослідженні застосовувався категоріально-понятійний апарат та закони логіки. Порівняльно-правовий метод застосовувався при вивченні та порівнянні положень національного, зарубіжного законодавства в частині підходів до вирішення питань правового регулювання

виплати сатисфакції, а також при порівнянні науково-теоретичних положень щодо розуміння основних загально-теоретичних засад тощо. В ході розробки пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання порядку подачі заяви до ЄСПЛ використовувався формально-юридичний метод. Метод логічного аналізу використовувався для встановлення змісту та чинного законодавства, які регулюють відносини, що є предметом дослідження. Застосовуються також методи абстрагування та узагальнення.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 50 сторінок. Список використаних джерел містить 59 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Види юридичних осіб, які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини

Розвиток інституту захисту прав людини призвів до того, що Протоколом 1 до Конвенції від 20 березня 1952 року стали захищатися права юридичних осіб: «Кожна фізична та юридична особа має право на повагу своєї власності. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» (ст. 1).

Стаття 34 ЄКПЛ дозволяє ЄСПЛ приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з договірних сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Для того, що ЄСПЛ прийняв скаргу до розгляду позивач повинен особисто бути жертвою порушення однією з держав-учасниць ЄКПЛ прав та основоположних свобод, які захищаються документом [28].

Право на звернення до ЄСПЛ зі скаргою про порушення прав, проголошених ЄКПЛ, закріплене в статті 34 ЄКПЛ, яка говорить: «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які стверджують, що заяви про порушення однією з Високих Договірних Сторін її прав, викладених у ЄКПЛ або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права».

Особами, які є правомочні подати заяву про порушення своїх прав до Суду є:

- Будь-яка фізична чи юридична особа може здійснити своє право на подання індивідуальної заяви незалежно від громадянства, місця проживання, громадянського стану, або правоздатності.

- Будь-яка неурядова організація, у широкому розумінні цього слова, тобто за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження, може здійснювати право на подання заяви. Щодо юридичних осіб публічно-правових організацій, що не здійснюють урядових повноважень (справа *Les saints monastères* проти Греції, § 49). З іншого боку, муніципалітет (*Ayuntamiento de Mula* проти Іспанії (*déc.*)) або його відділ, який частково здійснює повноваження державної влади (*Section de commune d'Antilly* проти Франції (*déc.*)), не має права на подання заяви на підставі статті.

- Будь-яка група приватних осіб: неформальна асоціація, що об'єднує, здебільшого тимчасово, певну кількість осіб. Однак ні місцеві адміністративно-територіальні утворення, ні інші офіційні органи не можуть подавати через фізичних осіб, які їх утворюють або їх представляють, скарги проти будь-якої дії, припиненої державою, від якої вони залежать і від імені якої вони здійснюють публічну владу [27].

Отже, Європейська конвенція з прав людини так само як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права щодо юридичних осіб не допускає *action popularis* (лат. юридичний принцип широкого застосування аналогії обсягу прав і свобод; в даному випадку – фізичних осіб відносно юридичних осіб). В той же час стаття 1 Першого Протоколу, щодо права на власність, визнає юридичних осіб носіями основоположних прав людини. Крім того, юридичні особи користуються рядом прав, які стосуються кримінального провадження.

Треба також зважати на те, що факт, що суб'єктами, які користуються захистом прав людини є тільки фізичні особи, (що впливає зі змісту ЄС) ніколи не був перепорою для поширення дії конвенції на юридичних осіб, адже документ є «живим» правовим інструментом, який повинен тлумачитися в світлі сучасних умов [4]. В той же час юридичні особи публічного права (наприклад, урядові організації) не наділені правом звертатися за захистом основоположних прав та

свобод людини до ЄСПЛ. Відповідно, дія ЄКПЛ на таких юридичних осіб не поширюється. Водночас за певних обставин юридичні особи, які формально є публічними, можуть розглядатися як особи приватного права в розумінні Європейської конвенції з прав людини, якщо їхні цілі та діяльність не дозволяють їх класифікувати як юридичних осіб публічного права, які діють в інтересах державного управління [11]. На думку ЄСПЛ, юридичні особи публічного права, як-то урядові організації та публічні корпорації, можуть отримати статус неурядових організацій за умови, що вони не виконують функції державної влади, не були створені для досягнення державних цілей, а також є повністю незалежними від держави. Але такі випадки скоріше виключення із загального правила відповідно до якого, юридичні особи публічного права не підпадають під юрисдикцію ЄКПЛ.

В теорії існує дві концепції щодо опосередкованого захисту основоположних прав юридичних осіб [16, с. 371]. За першою концепцією «індивідуалізації або зняття корпоративного захисту» права юридичної особи та права її учасників вважаються єдиними. В цьому випадку діяння держави, яке порушує певні права стосується в однаковій мірі як юридичної особи, так і її учасників. Таким чином, вважається, що корпоративний захист («corporate veil») - принцип за яким юридичні права та обов'язки юридичної особи є окремими від прав та обов'язків її учасників - знімається. Результатом застосування такого принципу є те, що обов'язкова підстава для прийняття позову про порушення прав судом - вичерпання всіх національних засобів захисту - одним з позивачів (юридичною особою чи її учасником) вважається єдиною для обох [14]. Відповідно до другого підходу, дія або бездіяльність держави, яка призвела до порушення прав юридичної особи може також одночасно містити порушення прав фізичних осіб - її учасників. Відповідно порушення проти компанії та порушення проти причетних фізичних осіб становлять окремі правопорушення. А отже і вичерпання усіх національних засобів захисту враховується для кожного конкретного суб'єкту окремо.

Прецедентною практикою для ЄСПЛ є справа *Stinger v. Canada*, в якій Комісія ООН з прав людини визнала порушення Канадою права оскаржувача на вільне вираження поглядів на підставі того, що типографія, в якій він був основним акціонером, була зобов'язана урядом Квебеку замінити рекламні повідомлення англійською мовою на рекламні повідомлення французькою. Комісія пояснила, що право на вільне вираження поглядів за своєю природою є невід'ємно пов'язаним з людиною.

Отже, компанія і її акціонер - фізична особа не індивідуалізовані, а значить оскаржувані рекламні повідомлення стосувалися особисто оскаржувача як фізичної особи [8]. В цій справі Комітет запропонував оскаржувачу застосувати принцип вичерпання національних засобів захисту через його юридичну особу - типографію. Справа *Singer* є важливим прецедентом, адже вона є прикладом того, що у виняткових обставинах юридичні особи можуть знайти непрямий захист їхніх прав за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права через фізичних осіб, які тісно пов'язані з ними. Таке застосування другого підходу захист прав юридичних осіб залежить багато в чому від обставин справи та прав, які захищаються. В наведеному прикладі природа права на вільне вираження поглядів та той факт, що оскаржувач володіє 90% акцій компанії стали основоположними підставами для застосування концепції непрямого захисту. Але вищезгадана справа є скоріше виключенням, адже належність компанії або її основної частини фізичній особі не є достатнім критерієм для визнання Комісією впливу заходів проти компанії на причетну фізичну особу [9]. Більше того, так як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права не містить права на власність, фізична особа навряд чи зможе отримати захист від дій держави, спрямованих на порушення права володіння акціями або частками участі в юридичній особі [10].

ЄСПЛ більше налаштований на визнання впливу порушень прав компанії на індивідуальні права її учасників (акціонерів). В справах, де Суд визнає такий зв'язок, фізичні особи отримують захист своїх основоположних прав. Це стає можливо, коли фізична особа є єдиним власником або мажоритарним акціонером

компанії або здійснює управління своїм бізнесом за допомогою цієї компанії [5]. Логічно, що заходи застосовувані проти компанії також матимуть вплив на фізичних осіб, причетних до цієї компанії. Такий підхід дозволив би визнавати дій або бездіяльність держави, яка наносить шкоду правам юридичних осіб такими, що порушують права фізичних осіб - її власників (учасників, акціонерів). В цей же час такий підхід викреслює зі списку потерпілих працівників, виконавчих директорів та звичайних акціонерів, які не зможуть отримати статус потерпілого від правопорушення проти компанії. В певних випадках до такого підходу застосовуються виключення.

Наприклад, якщо юридична особа є медійною компанією, а її право на вільне вираження поглядів порушується судовою заборonoю на мовлення або опублікування певної інформації в кримінальному провадженні, постраждає не тільки власник і акціонери компанії, а і безпосередньо журналісти, які безпосередньо є носіями права на вільне вираження поглядів відповідно до Європейської конвенції з прав людини (ст. 10) [9]. Іншим виключенням є надання конвенційного захисту правам фізичних осіб, коли заходи проти компанії мають прямий вплив на права володіння частками або акціями компанії. Порушеннями в цьому сенсі будуть вважатися визнання акцій недійсними або їх обмін за не вигідним курсом. І навпаки, ЄКПЛ не буде поширювати свій захист на порушення, коли мова йде про заходи, які впливають безпосередньо на інтереси компанії, наприклад порушення кримінальної справи проти компанії. Такий вид правопорушення прямо не впливає на особисті права фізичних осіб - мажоритарних акціонерів, працівників та інших зацікавлених осіб компанії. Навіть якщо розпочинається процедура ліквідації або компанія передається під управління, причетні особи не зможуть отримати захист за ЄКПЛ від власного імені [5]. Таким чином, використання другого підходу не є доступним, коли компанія підлягає кримінальному переслідуванню занадто обтяжливого для неї характеру.

З метою узгодження положень Конвенції неурядовою організацією визнається будь-яка організація, у якої немає функцій органу державної влади, і

яка не має право діяти від його імені. Як вказують деякі науковці «... стаття 34 Конвенції не визначає коло організацій, що підпадають під поняття «неурядові» відповідно до цілей Конвенції, однак ЄСПЛ 38 у своїх постановках вніс необхідні уточнення, вказавши, що неурядові організації - це будь-які організації, які не здійснюють владних повноважень (публічних функцій) і не є державами» [19, с. 49]. Для зручності визначення і в зв'язку з існуванням в праві терміну «юридична особа», яке більш точно відповідає змісту, закладеному в ЄКПЛ, в цій роботі замість терміну «неурядова організація» використовується термін «юридична особа». Суд самостійно у кожному конкретному випадку визначає, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією, не беручи беззастережно докази держави-відповідача щодо правового статусу заявника. Тому зміст поняття «юридична особа» в сенсі Конвенції має автономне значення, яке не пов'язане зі змістом цього терміну в національному законодавстві [19, с. 50]. Правовий статус організації - заявника може визначатися відповідно до законодавства держави, в якій зареєстрована організація. Відповідно до українського законодавства до числа неурядових організацій, що користуються відповідно до положень статті 34 Конвенції правом на звернення до Суду, належать громадські об'єднання - добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [39].

Неурядові організації в Україні існують у найрізноманітніших формах: спілки, ліги, благодійні організації та фонди, фундації, об'єднання тощо. При розгляді скарг ЄСПЛ самостійно визначає, виходячи з представлених фактів, чи може заявник бути визнаний неурядовою організацією.

Наприклад, у справі *The Municipal Section Antilly v. France*, розглядаючи питання, чи є комуна неурядовою організацією в цілях Конвенції, Суд вказав: «... призначення частини комуни виражається в участі в управлінні колективним майном і правами, її жителів. Отже, Суд вважає, що частина комуни складає юридична особа публічного права, яка здійснює частину державної влади та має бути кваліфікована, в цілях статті 34 Конвенції, як урядова організація» [18]. А в

справі *Holy Monasteries v. Greece*, Суд визнав, що монастир не може бути визнаний урядовою організацією з метою статті 34 Конвенції, оскільки його цілі духовні і не пов'язані з цілями державного управління [7]. Відсутність визнання за заявником статусу юридичної особи відповідно до національного законодавства, не заважає, тим не менше, йому звертатися до ЄСПЛ за захистом його прав. У справі *Canea Catholic Church v. Greece* національний суд виніс рішення про те, що церква - заявник не володіла правосуб'єктністю відповідно до національного законодавства Греції, що спричинило відхилення її позову про визнання права власності. ЄСПЛ вказав, що це завдало шкоду змісту права доступу до правосуддя [2].

Як зазначено вище, рішення ЄСПЛ у всіх справах становлять систему прецедентного права ЄСПЛ, і повинні враховуватися в правозастосовчій практиці всіх держав, що ратифікували Конвенцію, незалежно від того, проти якої держави винесено постанову ЄСПЛ і хто подавав скаргу, за якою було винесено постанову. Однак існує думка, що рішення ЄСПЛ за позовами неурядових організацій утворюють своєрідний відокремлений блок прецедентів, застосовних тільки до неурядових організацій [27, с. 174]. Ця думка здається помилковою, оскільки правила, сформульовані ЄСПЛ, застосовуються їм надалі у справах за схожим питань, незалежно від статусу заявника.

У рішеннях ЄСПЛ за скаргами громадян можна часто зустріти посилання на прецеденти, сформовані за скаргами неурядових організацій, і навпаки. Говорячи про можливість юридичних осіб подавати заяву до ЄСПЛ необхідно розглянути процедуру подання та прийняття Судом відповідної заяви. Що стосується захисту прав юридичних осіб на підставі Конвенції, то особливість полягає в тому, що юридичні особи можуть користуватися не всіма правами, закріпленими ЄСПЛ. Вони, наприклад, не можуть скаржитися на порушення права на життя, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, і деякі інші. Аналіз скарг юридичних осіб до ЄСПЛ показує, що найчастіше скаржаться на порушення прав як право власності; право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і

безстороннім судом; право на свободу думки, совісті і релігії; право на свободу вираження поглядів; право на свободу зібрань та об'єднань; право на ефективні засоби правового захисту; право не піддаватися дискримінації.

Майже у всіх цих державах існують форми компаній дуже подібні одна з одною, відмінності в їх правовому регулюванні досить значні. Будь-яка універсальна форма, яка могла б використовуватися для заснування компанії відразу в декількох країнах відсутня.

Таким чином, коли йдеться мова про види юридичних осіб, які можуть здійснювати звернення до ЄСПЛ, при подачі заяви до суду, слід виходити не з конкретного переліку, а з правила виключення, але не обмежуючись: таким правом володіють усі види юридичних осіб, які здійснюють свою законну діяльність на території держав-підписантів, за виключенням урядових організацій, органів місцевого самоврядування та інших інституцій, які прямо чи опосередковано здійснюють різні форми державного управління. Такий розподіл є суміжний визначенню видів юридичних осіб за ст. 81 Цивільного кодексу України: юридичних осіб публічного та приватного права.

1.2. Критерії прийнятності індивідуальних заяв юридичних осіб до Європейського суду з прав людини

Відповідно до статті 35 ЄКПЛ існує дві умови прийняття Судом справи до розгляду:

- вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права,
- закінчення строку в шість місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

ЄСПЛ не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо:

- заява є анонімною; або

- заява за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

- Суд вважає, що заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви;

- Суд вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.

Суд має право відхилити заяву на будь-якій стадії провадження у справі. Стаття 34 ЄКПЛ є важливою з точки зору створення та функціонування ефективної наднаціональної юрисдикції, якою є ЄСПЛ. Розробники Конвенції відмовилися від традиційних уявлень про компетенцію постійних міжнародних органів як обмеженою виключної для спорів між державами і допустили пряме звернення індивідів зі скаргами на порушення державами положень ЄКПЛ. Слід зазначити, що згаданий в статті 34 термін «неурядова організація», не збігається зі значенням цього терміну, використовуваного в міжнародному праві. У науковій літературі з міжнародного права можна зустріти згадку про неурядових міжнародних організаціях, однією з характерних ознак яких є те, що вони створюються фізичними та юридичними особами, які є громадянами або зареєстрованими в різних державах [19, с. 315].

Таким чином, у контексті ст. 34 Конвенції поняття «індивідуальна заява» визначається як право будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї, та котрі перебували під юрисдикцією даної сторони в момент вірогідного порушення, на звернення до Європейського суду з прав людини за умов дотримання умов прийнятності, передбачених Конвенцією. Правом на індивідуальну заяву до Європейського суду з прав людини наділені наступні категорії осіб:

1) будь-яка особа незалежно від громадянства, місця проживання, громадянського стану, або правоздатності. Тобто, якщо з заявою до Суду бажає звернутися фізична особа, то це може бути будь-який індивід, який законно чи незаконно знаходиться під юрисдикцією України, не тільки громадяни [31, с.93].

2) будь-яка неурядова організація у широкому розумінні цього слова, тобто за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження. Це можуть бути громадські формування, що утворили чи не утворили юридичну особу, а також юридичні особи, що займаються господарською діяльністю. Зокрема, до Суду можуть звертатися юридичні особи, оскільки деякі з проголошених у Конвенції прав і свобод можуть бути реалізовані не тільки фізичними особами, але і юридичними. Зокрема, у зв'язку із захистом прав за ст. 10 Конвенції (свобода вираження поглядів) визнається право на звернення до Суду засобів масової інформації. Термін «урядова організація», на відміну від «неурядової організації», як зазначає Європейський суд з прав людини у § 26 Рішення Суду у справі «Україна-Тюмень – проти України», поширюється на юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні владних повноважень чи виконують публічну функцію під контролем Уряду (рішення у справі «Радіо Франс та інші проти Франції»). Вирішуючи питання, чи належить певна юридична особа до однієї з вищезазначених категорій, Суд бере до уваги її юридичний статус, характер діяльності, контекст здійснення такої діяльності та ступінь незалежності особи від публічної влади [43];

3) група приватних осіб, тобто неформальна асоціація, що об'єднує, здебільшого тимчасово, певну кількість осіб. Конвенція не містить вказівок стосовно таких критеріїв, однак практика Суду свідчить про те, що це не може бути будь-яка група. Можливість групи звертатися за захистом до Суду пов'язана з ідентичним і одночасним порушенням прав осіб, які її складають. Зокрема, мова не може йти про групу, що виникла внаслідок чи після того, як при різних обставинах і в різний час були порушені права різних осіб, навіть якщо такі порушення виглядають однаковими.

Також при оформленні заяви слід звернути на деякі процесуальні обставини.

Обставина часу означає, що держава, підписуючи і ратифікуючи той чи інший міжнародний договір, бере на себе зобов'язання виконувати його з певного моменту. Україна прийняла на себе зобов'язання дотримуватися прав людини, гарантовані Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, з 1973 р., а права людини, передбачені Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, - з 1997 р.

Обставина місця означає, що факт порушення права повинен відбутися на тій території, яка знаходиться під юрисдикцією держави - члена Ради Європи і, відповідно, підписали і ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основних свобод.

Обставина по суті обмежує можливість звернення до Європейського Суду тільки у зв'язку з порушенням тих прав, які передбачені Конвенцією та Протоколами до неї. Разом з тим можуть прийматися до розгляду скарги тільки тих осіб, "які стверджують, що заяви про порушення однією з Високих Договірних сторін та їх прав, викладених у цій Конвенції".

Обставини особи стосуються того, хто саме і проти кого може скаржитися до Європейського Суду з прав людини. Відповідачем в Суді завжди виступає держава, яка є членом Ради Європи, а також підписала і ратифікувала Конвенцію про захист прав людини та основних свобод і яке порушило права людини і його основні свободи, передбачені Конвенцією. Заявниками за скаргами в Суд може бути широке коло осіб. По-перше, можливість звернення до міжнародно-правових органів не залежить від факту громадянства, тобто в Суд може звернутися громадянин тієї країни, яка порушила його права, особа без громадянства, іноземець, особа з подвійним громадянством. Підставою для звернення є сам факт порушення прав людини, допущений державою. По-друге, можливість звернення не залежить від цивільної дієздатності, в Суд також можуть звертатися фізичні особи, групи громадян та юридичні особи - комерційні та некомерційні, релігійні об'єднання.

Основним критерієм, яким керується Європейський Суд, визначаючи, які засоби правового захисту необхідно вичерпати всередині держави, є їх ефективність. Засоби внутрішнього правового захисту відповідають вимозі "ефективності", якщо, по-перше, заявник може самостійно порушити судовий розгляд своєї справи, по-друге, якщо його справа буде розглянута по суті заявленої вимоги або питання, і, по-третє, якщо заявник може отримати судові рішення, яке буде визначати його права та обов'язки і правове становище, тобто має потенційну можливість успіху при зверненні в зазначений орган. Підводячи підсумок, підкреслимо, що Європейський Суд визнав: заявники, які звертаються зі скаргою на країну, повинні використовувати тільки дві судові інстанції - перший (суд загальної юрисдикції) і касаційну (апеляційну), але їх використання є обов'язковим. На підтвердження своєї позиції Європейський Суд призводить справу Наварро проти Франції, в якому закріплено: інстанція, розгляд справи в якій залежить від розсуду посадових осіб, є неефективним засобом захисту, а, отже, заявнику не обов'язково звертатися в наглядову інстанцію.

Конвенцією про захист прав людини та основних свобод передбачена жорстка тимчасова умова: звернення до Європейського Суду має бути надіслане протягом 6 місяців. Момент, з якого відраховується цей 6-місячний термін, може визначатися різними способами. Найбільш загальний випадок, коли 6-місячний термін відраховується з моменту винесення останнього внутрішнього рішення у справі по суті (тобто рішення другої інстанції).

Ще одним моментом, від якого можна відраховувати 6-місячний термін, є момент, коли особа дізналася про порушення свого права, хоча обов'язок вичерпати внутрішні засоби правового захисту з заявника не знімається. Умова 6-місячного терміну є найбільш жорстким з усіх умов прийнятності. Європейський Суд до теперішнього часу жодного разу не відступав від нього і не робив будь-яких винятків.

Скарга до Європейського Суду не повинна бути анонімною: Суд повинен знати, хто саме звертається з приводу порушення права. Формуляр звернення до Європейського Суду передбачає графи, присвячені ідентифікації звернувся:

прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, рік і місце народження, адреса, вид діяльності. Заявник може звернутися до Голови (Президенту) Європейського Суду з проханням не розголошувати його дані і не передавати їх уряду, якщо у нього є підстави вважати, що уряд може використовувати ці дані, щоб погіршити його положення. У цьому випадку у всіх документах Суду заявник позначається якоюсь буквою.

Скарга може бути визнана неприйнятною у зв'язку зі зловживанням правом у двох випадках. По-перше, заявник, звернувшись до Європейського Суду, приймає на себе зобов'язання підтримувати своє звернення протягом усього розгляду. Якщо він (або його представник) не відповідає в розумний строк на запити Секретаріату, не надає нову інформацію про рух своєї справи у внутрішніх процедурах або надає неправдиву інформацію, то це означає, що він зловживає своїм правом на звернення до Європейського Суду. По-друге, заявник повинен бути коректним у своєму зверненні до Суду і не допускати образливих висловлювань на адресу держави в цілому, а також на адресу окремих посадових осіб, юридичних осіб, громадян. Недотримання цього правила також є зловживанням правом на звернення і може призвести до того, що скарга буде визнана неприйнятною.

Таким чином, щоб суд визнав заяву прийнятною, вона має відповідати певним вимогам (умовам), у протилежному випадку скарги не розглядатимуться. Ст. 35 не містить якихось особливих умов щодо розгляду заяв юридичних осіб, а тому можна зробити висновок, що індивідуальні заяви до ЄСПЛ складаються згідно умов ст. 35, але з урахуванням положень ст. 34 в частині правосуб'єктності позивача.

Юридичній особі, із заявою до Суду можна звертатися лише після вичерпання національних засобів правового захисту. Іншими словами, особи, які скаржаться на порушення своїх прав, повинні спочатку звернутися з цими скаргами до судів відповідної держави всіх рівнів юрисдикції. Таким чином, держава отримує змогу виправити стверджуване порушення на національному рівні.

Скарги заявника юридичної особи, повинні стосуватися одного чи декількох прав, гарантованих Конвенцією (компетенція *ratione materiae*). Суд не може розглядати скарги про порушення будь-яких інших прав. Крім того, із заявою до Суду слід звернутися не пізніше, ніж через шість місяців після винесення остаточного рішення на національному рівні (зазвичай, йдеться про рішення найвищого національного судового органу) або після завершення ситуації, на яку скаржиться заявник, і щодо якої стверджується відсутність ефективних засобів правового захисту.

Стверджуване порушення Конвенції має стосуватися заявника особисто (компетенція *ratione personae*) й безпосередньо й має завдати йому суттєвої шкоди. Заяви можуть бути подані лише проти однієї чи декількох держав-учасниць Конвенції, а не проти будь-якої іншої держави чи приватної особи (компетенція *ratione personae*). Суд розглядатиме лише скарги на ті порушення, які сталися з моменту ратифікації державою-відповідачем Конвенції чи відповідного протоколу (компетенція *ratione temporis*) та, як правило, на території держави-відповідача (компетенція *ratione loci*).

Європейським судом було узагальнено найбільш поширені недоліки скарг, які подаються до суду, та опубліковано на англійській та французькій мові документ під назвою «Типові помилки при заповненні формуляру заяви і як їх уникнути». Короткий зміст зауважень Європейського суду доводимо до Вашого відома:

- Не використовується діючий формуляр заяви нового зразка. ЄСПЛ нагадав, що скарги на старих формулярах він не приймає (тобто не реєструє).
- У самому формулярі скарги відсутній стислий виклад фактів (на яке відводиться 3 сторінки, що в стандартних сторінках по 1800 знаків становить 7 сторінок), порушень та інформації про вичерпання національних засобів правового захисту (по 1 сторінці формуляра, а в стандартних сторінках – по 2). Хоча ЄСПЛ дозволяє прикласти до формуляру ще до 20 сторінок з більш докладним описом предмета скарги, він звертає увагу, що мова йде не про продовження написаного в формулярі,

а лише про більш докладному викладі того, що вже написано в формулярі. Неприпустимо описувати в цьому доповненні порушення, які не були названі в формулярі скарги. Не слід починати викладати факти в формулярі, а продовжувати в доповненні. У самому формулярі обов'язково повинні бути викладені факти, названі порушення, наведені відомості про вичерпання національних засобів правового захисту. Причому зводити це до кількох рядках, змістовно викладаючи все лише в доповненні – погана ідея. Первинне рішення за скаргою приймається, виходячи зі змісту власне формуляра.

- До формуляру не додано копії рішень та інших документів, що підтверджують слова заявника (які вимагають підтвердження, тому що ЄСПЛ не може робити висновки на основі лише його слів). Якщо який-небудь важливий документ дійсно практично неможливо отримати, слід надати пояснення з цього приводу.
- До формуляру не додано копії документів, які свідчать про вичерпання заявником національних засобів правового захисту і дотриманні шестимісячного терміну. Йдеться про судові рішення, причому не тільки того суду, в який заявник звертався зі своїми претензіями в останню чергу, але і нижчих інстанцій, про самі подані в ці суди скарги, про протоколи судових засідань (аудіозапис), якщо саме з них випливає, що в судах було заявлено про порушення. Якщо шестимісячний термін обчислюється з моменту отримання копії відповідного судового акту, повинні бути надані докази отримання в певний день. Якщо засобів захисту від порушення немає, то повинно бути показано, що скарга подана протягом шести місяців з дня самого порушення
- У формулярі відсутній підпис заявника або його представника. (Як не дивно, це дійсно досить поширена проблема).
- У скаргах від імені юридичних осіб, які подаються юристами (адвокатами), що представляють їх інтереси, незаповнені пункти 16-23, призначені для інформації про представника організації, під яким, судячи з опублікованих

роз'яснень ЄСПЛ, він розуміє особу, яка має право діяти від імені організації без доручення. ЄСПЛ також звертає увагу, що необхідно надати докази повноважень цієї особи.

- Не заповнений пункт 37 формуляра, призначений для короткого викладу порушень. ЄСПЛ не може робити висновки про те, на які порушення подана скарга, на основі лише викладу фактів.
- Не заповнений пункт 38 формуляра, призначений для інформації про використані засоби правового захисту. Якщо заявник вважає, що таких немає, він повинен викласти в цьому пункті короткі аргументи з цього приводу.
- Держава-відповідач не відзначено хрестиком в пункті 33 формуляра.
- Відсутній список додатків до скарги. Документи повинні бути розташовані в хронологічному порядку, їх сторінки повинні бути пронумеровані (нагадаю, що чітких вказівок на те, чи слід нумерувати тільки сторінки кожного окремого документа або також всіх додатків від початку і до кінця, немає, тому рекомендуємо робити обидві нумерації). Якщо в формулярі скарги не вистачає місця для всіх додатків, потрібно скористатися додатковим листом.
- При повторній подачі скарги, в разі відмови в її реєстрації, в ЄСПЛ висилаються тільки документи і інформація, яких не вистачало, а не повністю заповнений відповідно до всіх стандартів формуляр з усіма додатками до нього. У разі відмови в реєстрації скарги ЄСПЛ нічого не зберігає: ні формуляр, ні додатки до нього. При повторній подачі скарга повинна бути оформлена як первинна скарга з усуненими недоліками [51].

РОЗДІЛ 2.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Поняття права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини

Говорячи про право юридичних осіб подавати заяву до ЄСПЛ, необхідно розглянути процедуру подання та прийняття ЄСПЛ відповідної заяви. Що стосується захисту прав юридичних осіб на підставі Конвенції, то особливість полягає в тому, що юридичні особи можуть користуватися не всіма правами, закріпленими Конвенцією. Вони, наприклад, не можуть скаржитися на порушення права на життя, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя і деякі інші. Аналіз скарг юридичних осіб до ЄСПЛ показує, що юридичні особи найчастіше скаржаться на порушення таких прав, як право власності (ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції); право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (ст. 6 Конвенції); право на свободу думки, совісті і релігії (ст.9 Конвенції); право на свободу вираження поглядів(ст. 10 Конвенції); право на свободу зібрань та об'єднань (ст. 11 Конвенції); право на ефективні засоби правового захисту (ст. 13 Конвенції); право не піддаватися дискримінації (ст. 14 Конвенції) [1].

Юридичні особи не можуть користуватися всіма особистими правами, закріпленими Конвенцією. Через свою правосуб'єктність вони не можуть звернутися до ЄСПЛ за захистом права на життя, свободу та особисту недоторканість, права на повагу до сімейного життя тощо. З усіх особистих прав, закріплених Конвенцією, юридичні особи можуть користуватися правом на свободу думки, совісті і релігії. Найбільш частим видом порушення прав юридичних осіб на свободу думки, совісті і релігії є безпідставне втручання з боку органів влади в діяльність релігійних об'єднань.

На думку автора право юридичних осіб на звернення до ЄСПЛ слід розглядати в контексті його структури. Оскільки сама спроможність подавати справу до суду не означає, що заяву будуть розглядати, оскільки вона має відповідати мінімальним вимогам обґрунтованості, належної форми та змісту і інших процесуальних вимог.

Система такого права на звернення містить в собі основу, вичерпний перелік загальних базових підстав, які суд при попередньому розгляді комітетом можуть бути визначені «обґрунтованими», виходячи із діючих норм права Конвенції, та похідних підстав, які можуть бути розглянуті судом, але не містять прямого посилання, але мають прецедентний характер для суду.

Базис визначення самого права складають три частини:

- 1) Право на справедливий судовий розгляд.
- 2) Право на захист політичних прав юридичної особи.
- 3) Право на захист економічних прав юридичної особи.

При цьому саме прецедентні структурні елементи деталізують перераховані вище базові інституції. Окремі прецедентні структурні елементи будуть проаналізовані у п.2.2.

Право на справедливий судовий розгляд тлумачиться Судом розширено і включає не тільки право на дотримання встановлених статтею 6 гарантій під час судового процесу, але також право на доступ до суду і право на виконання судового рішення. Якби текст частини 1 статті 6 розумівся лише як гарантія розгляду справи, вже поданого до суду, то держава-сторона спору могла, не порушуючи цю статтю, ліквідувати суди або виключати з їхньої компетенції розгляд деяких видів цивільних справ, передаючи їх на розгляд урядових органів ... На думку Суду, було б немисливо, щоб частина 1 статті 6 містила процесуальні гарантії, надані сторонам у цивільних справах, і не захищала б у першу чергу право практично користуватися такими гарантіями - правом на доступ до суду [161]. Відносно права на виконання прийнятого судового рішення Суд зазначив таке: «Важко уявити, що пункт 1 статті 6, докладно описуючи надані сторонам процесуальні гарантії - справедливий, публічний і швидкий розгляд, - залишив би

реалізацію судових рішень без захисту; якщо вважати, що стаття 6 говорить тільки про доступ до правосуддя, то це може призвести до ситуацій, несумісних з принципом верховенства права, який Держави зобов'язалися дотримуватися при ратифікації Конвенції. Виконання рішення, прийнятого будь-яким судом, має розглядатися як невід'ємна частина судового розгляду справи в сенсі статті 6. Для Суду невиконання судового рішення означає незавершеність судової процедури як такої [22, с. 101]. На підставі положень статті 6 Конвенції та практики Суду щодо її застосування було сформульовано ряд вимог, які повинні застосовуватися до судового процесу на виконання гарантій, закріплених у цій статті. До права на справедливий судовий розгляд, що закріплюється статтею 6 Конвенції включаються: - право брати участь у процесі і бути вислуханим; - рівність і змагальність сторін; - публічність процесу; - незалежність і неупередженість суддів; - суд, створений на підставі закону; - розумні строки судового розгляду; - вмотивованість судового рішення. Перша складова - право брати участь у процесі (право на доступ до правосуддя) - не є чітко вираженим в тексті статті 6 ЄК. Однак Суд вказав, що ця стаття забезпечує право кожної особи на звернення до суду з приводу суперечок цивільно-правового характеру. Як вказується вище, право на справедливий судовий розгляд включає в себе не тільки право на дотримання гарантій, передбачених статтею 6 під час судового процесу, але також і право на доступ до правосуддя. В іншому випадку, національна влада, могла б скасувати судову систему і в цьому не було б порушення вимоги статті 6. З цієї точки зору цікавою видається справа *Canea Catholic Church v. Greece*, в якій церква скаржилася на порушення прав, передбачених статтею 6, у зв'язку з тим, що їй було відмовлено в доступі до правосуддя, оскільки вона не визнавалася юридичною особою, а отже не володіла правосуб'єктністю і не могла захищати своє право власності в національному суді [117]. Суд визнав наявність порушення права на справедливий судовий розгляд. Також з точки зору прав юридичних осіб при проведенні судових процесів інтерес представляє питання про порушення справедливості судового розгляду, якщо особі не був наданий захисник. У справі *Pham Hoang v. France* Суд вказав, що у випадку, коли мова йде про складні

питання, і обвинувачений не володіє юридичною підготовкою, достатньою для того, щоб висувати і розвивати відповідні аргументи (що під силу досвідченому адвокату, який має необхідну кваліфікацію), то інтереси правосуддя вимагають, щоб для участі в процесі був офіційно призначений захисник [132]. При цьому, згідно позиції Суду, право на доступ до правосуддя може бути порушено, якщо особі не був наданий адвокат для надання інтересів особи в цивільному процесі, а не тільки в кримінальному [110].

З переліку політичних прав, закріплених Конвенцією (свобода зборів і об'єднань, свобода вираження поглядів, право на вільні вибори), юридичні особи можуть користуватися захистом права на свободу зібрань та об'єднань, а також на свободу вираження поглядів. У практиці Суду розглядалися скарги юридичних осіб на порушення цих прав. Відносно права на свободу зборів і об'єднань, незважаючи на те, що в разі порушення цього права потерпілими такого порушення є індивіди, у практиці Суду зустрічаються скарги юридичних осіб на обмеження права на свободу об'єднань у зв'язку з необґрунтованим втручанням органів національної влади в діяльність компаній (об'єднань). Право на свободу зборів і об'єднань є важливим політичним правом, яке гарантує особам можливість діяти і представляти свої інтереси спільно. Це право є основою для існування юридичних осіб, які є об'єднанням громадян. Як вказується в рішеннях ЄСПЛ, відмова влади зареєструвати юридичну особу безпосередньо зачіпає як саме ця особа, так і його учасників. Тому скарги на порушення даного права у разі необґрунтованого втручання національних властей в діяльність юридичної особи, можуть направлятися не тільки особами, які є учасниками такої юридичної особи, але також і саму цю особу. У Конвенції закріплюються права на свободу мирних зборів і свободу об'єднань в одній і тій же статті. Це логічно, оскільки свобода об'єднань передбачає свободу зібрань, так як діяльність об'єднань не можлива без проведення зібрань. Свобода мирних зібрань та об'єднань тісно пов'язана зі свободою вираження поглядів, свободою думки, совісті і релігії. Порушення права на свободу думки, совісті і релігії та право на свободу об'єднань щодо юридичних осіб часто вказуються в одному зверненні. Це викликано тим, що

порушення права на свободу релігії часто порушується при порушенні права на свободу об'єднання віруючих. В галузі функціонування релігійного об'єднання стаття 9 Конвенції повинна тлумачитися в світлі статті 11, яка захищає об'єднання від невиправданого втручання з боку національної влади. Право об'єднання віруючих може спокійно функціонувати без довільного втручання з боку держави та автономії релігійних об'єднань є невід'ємним елементом плюралізму в демократичному суспільстві [22, с.149]. Стаття 11 Конвенції передбачає, що кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави. Практика розгляду скарг на порушення прав, закріплених у статті 11 Конвенції, є незначною у порівнянні з практикою за деякими іншими статтями. Тим не менш, як зазначено Комісією, право на свободу мирних зібрань поряд з правом на свободу вираження є основоположним правом в демократичному суспільстві і одним з базисів демократичного суспільства [191]. Найбільш значним рішенням, що базується на положеннях статті 11 Конвенції, є рішення у справі Platform «Arzte für das Leben» v. Austria [190]. У цьому рішенні Суд вказав на важливість права на свободу мирних зібрань як форми колективного вираження думок з актуальних питань життя суспільства, а також сформулював важливий принцип про позитивний обов'язок влади забезпечувати реальну можливість безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань.

Захист власності гарантується за Додатковим протоколом до Конвенції, який було підписано в Парижі 20 березня 1952 року. У статті 1 якого прописано: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном.

Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Попередні положення не применшують право держави запроваджувати такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків, або інших зборів чи штрафів» [15, с. 27]. Гарантії захисту власності були включені в Додатковий протокол, а не в текст самої Конвенції з наступних причин: «... розробники Європейської конвенції спочатку мали сумніви щодо віднесення «права безперешкодно користуватися своїм майном» до прав людини. Показово, що сумніви щодо 92 статусу і конкретного формулювання цього права призвели до того, що воно не було включено в початковий текст Конвенції, а було лише згодом закріплено в Першому Протоколі до договору» [27]. На це ж звертає увагу і доктор юридичних наук, професор, суддя Вищого арбітражного суду РФ Т. Н. Нешатаєва, вказуючи, що Конвенція при її підписанні не містила норми про власність як фундаментального права людини, так як держави-учасники мали в той період досить диференційовані уяви про обсяг поняття власності і способах його регулювання [28]. Розвиток інституту захисту прав людини призвело до того, що Додатковим протоколом до Конвенції стали захищатися також і економічні права фізичних та юридичних осіб. Таким чином, необхідно констатувати, що переклад не має впливу на зміст терміну, оскільки, його зміст визначається виходячи з тлумачення Судом норм Конвенції. Як було зазначено Судом у рішенні по справі *Gasus Dosier - und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands*, «... поняття власності, що міститься в статті 1 Протоколу №1, має автономне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні речі: деякі інші права і вигоди, які є майном, можуть бути також визнані правом власності і, отже, як власністю для цілей зазначеного положення» [51]. Отже, що ж відноситься до майна або власності з точки зору Конвенції? Деякі автори говорять про уніфіковане міжнародно-правове регулювання відносин власності, яке склалося в практиці ЄСПЛ і згодом, досить імовірно, буде сприйнято національними правовими системами. Як вказує професор Т. Н. Нешатаєва, до

власності з точки зору тлумачення Європейським Судом положень Конвенції відносяться: 1) суми, присуджені остаточним і обов'язковим у судовому або арбітражному порядку рішенням; 2) права вимоги, в силу яких заявник обгрунтовано очікує отримання права власності; 3) ліцензії на здійснення діяльності; 4) майбутній дохід; 5) клієнтура; 93 6) переважне право оренди нерухомості; 7) права на акції [28, с. 127]. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ до цього переліку можна додати правомірне очікування настання певних обставин, право на отримання орендної плати, право на податкові відрахування, доменні імена. Таким чином, як вже зазначалося, концепція власності тлумачиться Європейським Судом дуже широко. Прецедентним правом встановлено, що такі об'єкти відносяться до власності і охороняються Конвенцією: рухоме і нерухоме майно, матеріальні та нематеріальні інтереси (включаючи акції, патенти, рішення судів, право на пенсію, право на отримання орендної плати, економічні інтереси, пов'язані з веденням бізнесу, право займатися певною професією, правомірне очікування застосування певних умов в індивідуальній ситуації, що вимагає правового вирішення, клієнтура) [15]. Цікавим є те, що в своїй практиці ЄСПЛ самостійно і незалежно від положень національного права формує поняття об'єктів власності. Крім цього, позиція Суду щодо моменту виникнення права власності також не завжди ґрунтується на існуючих в національному праві правилах. Щодо моменту виникнення права власності Суд виробив власний підхід, що істотно відрізняється від підходу, використовуваного національними правовими системами, які часто дозволяють сторонам правовідносин самостійно визначати момент переходу права власності в договорах купівлі-продажу. У рішенні по справі *Gasus Dosier - und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands* Суд зазначив таке: «Незалежно від застереження про збереження права власності за продавцем до повної сплати покупної ціни, використовуваної в звичайній або істинній концепції права власності, Суд не має спільних поглядів з Договірними Державами і вважає, що особа, що продає майно із згадуваним вище застереженням, що не стільки зацікавлено у збереженні власності на саме майно, скільки в отриманні ціни. Отже, Держава може на підставі законів в рамках своєї

свободи розсуду, проводити відмінності між застереженням про збереження права власності за продавцем до повної сплати ціни і іншими формами власності» [51].

2.2. Структурні елементи права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини

Виходячи з конструкції ч.1 ст.6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист:

- 1) право на розгляд справи;
- 2) справедливість судового розгляду;
- 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення;
- 4) розумний строк розгляду справи;
- 5) розгляд справи судом, встановленим законом;
- 6) незалежність і безсторонність суду [50, с.359].

Розглянувши у попередньому підрозділі сутність права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини можна зробити висновок, що відповідно до ст. 9 Конвенції юридичні особи мають особистісні права на:

- Свободу думки.
- Свободу совісті.
- Свободу релігії.

Крім того, аналіз скарг юридичних осіб до ЄСПЛ показав, що юридичні особи найчастіше скаржаться на порушення таких прав, як право власності (ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції); право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (ст. 6 Конвенції); право на свободу думки, совісті і релігії (ст.9 Конвенції); право на свободу вираження поглядів(ст. 10 Конвенції); право на свободу зібрань та об'єднань (ст. 11 Конвенції); право на ефективні засоби правового захисту (ст. 13 Конвенції); право не піддаватися дискримінації.

В першу чергу варто звернутися до найбільш поширених видів спорів юридичних осіб - майнових. ЄСПЛ є міжнародним договором, який закріплює

певний перелік найбільш важливих для людини суб'єктивних прав. Складовою цієї Конвенції є окремі протоколи, які доповнюють та розвивають її положення. Статтею 1 Першого Протоколу (1952 р.) до Конвенції встановлено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Попередні положення, однак, ніяк не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів». Згідно зі сталою практикою ЄСПЛ положення ст. 1 Першого Протоколу містить «три окремі правила», які встановлені, відповідно, в першому реченні першої частини статті, другому реченні першої частини та в другій частині статті. Як вказав ЄСПЛ, ст. 1 встановлює три окремі правила.

Перше правило, яке має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном – воно встановлене в першому реченні першої частини. Друге правило стосується позбавлення майна і визначає певні умови для цього – воно розміщене в другому реченні тієї ж частини. Третє правило визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна відповідно до загального інтересу шляхом застосування таких законів, які вони вважають необхідними для таких цілей – воно міститься в другій частині [28]. Проте ці принципи не є відокремленими один від одного. Друге та третє правило «стосуються конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном» і повинні тлумачитися в світлі загального принципу першого речення ст. 1 Першого Протоколу. Таким чином, друге та третє правило стосуються трьох найважливіших суверенних повноважень держави, а саме: права вилучати власність в громадських інтересах (*eminent domain powers*); права регулювати використання власності (*police powers*); права встановлювати систему оподаткування.

Так, у ст. 1 Першого Протоколу підкреслюється: «мирне володіння» означає, що порушення принципу, встановленого у першому реченні, може мати

місце і за відсутності прямого або фізичного втручання у право власності особи. Наприклад, порушення може мати форму позбавлення можливості використовувати власність, ненадання відповідних дозволів або інших форм перешкоджання реалізації права власності, що є наслідком застосування законодавства або заходів органів державної влади. Позбавлення володіння – найсерйозніше обмеження права власності. Це є, власне, предметом безпосереднього регулювання другого речення першої частини ст. 1 Першого Протоколу, що вимагає, аби таке позбавлення відбувалося в громадських інтересах. Відповідно до стандарту, розробленого в практиці Суду, для встановлення відповідності певного урядового заходу вимогам цього принципу слід дослідити три критерії: чи мало на меті позбавлення власності «громадський інтерес»; чи був захід пропорційним означеним цілям; чи був такий захід правомірним [28].

Відповідно до стандартів судової практики держава у випадках оскарження заходів контролю за використанням власності має довести наявність «розумного співвідношення пропорційності» між запровадженими заходами та правомірною метою, якої бажають досягти. У будь-якому випадку Суд визнає за державами доволі широке поле розсуду. Проте використання таких державних повноважень повинно відповідати матеріальним та процесуальним гарантіям, які впливають із першого принципу ст. 1 Першого Протоколу [28].

Третій принцип, встановлений у ст. 1, стосується не позбавлення власності, а суверенних повноважень держави регулювати відносини власності. Попри доволі стриманий підхід Суду до питання визначення сумісності національних заходів щодо регулювання відносин власності, що був притаманний у перші роки діяльності установ Конвенції, практика Суду в подальшому розробила більш жорсткий стандарт розгляду справ за другою частиною ст. 1. Як і щодо більшості інших положень Конвенції, ст. 1 Першого Протоколу може вимагати від держави вжиття належних позитивних дій для забезпечення дотримання права власності навіть у відносинах між приватними особами тощо. Так, наприклад, держава може нести відповідальність за незабезпечення доступу власника до своєї

власності. Отже, як випливає з вищезазначеного, основною метою ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції є запобігання свавільному захопленню власності, конфіскації, експропріації та іншим порушенням принципу безперешкодного користування своїм майном, до яких часто вдаються або схильні вдаватися на практиці уряди держав [28].

Слід зауважити, що в основу ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції покладено два особливих рішення – «Маркс проти Німеччини» та «Спорронг і Лоннрот проти Швеції». У рішенні у справі «Маркс проти Німеччини» визначено мету ст. 1 Першого Протоколу – визнання права будь-якої особи на безперешкодне користування своїм майном [21, с. 316].

У рішенні у справі «Спорронг і Лоннрот Проти Швеції» визначено основні вимоги стосовно застосування ст. 1 Першого Протоколу щодо захисту права власності. Як встановив Суд, положення ст. 1 Першого Протоколу передбачають такі правила захисту права власності: перша норма, виражена в першому реченні першого абзацу, має загальний характер і встановлює принцип безперешкодного користування майном, друга норма, зафіксована в другому реченні того ж абзацу, регулює випадки позбавлення власності, встановлюючи певні умови; у третій нормі, що зафіксована в другому абзаці, за державами-учасницями визнається право контролю над володінням власністю відповідно до загальних інтересів та право на запровадження законів, необхідних для цього. Відповідно до прецедентної практики Суду, поняття «майно» включає в себе як «фактичне майно», так і майнові цінності, в тому числі боргові вимоги. Питання про майно виникає тільки тоді, коли особа може претендувати на відповідну власність, тобто мати на неї право. Саме по собі право на майно може розглядатися за змістом ст. 1 Першого Протоколу, якщо таке право буде конкретним, належним чином визначене у заявах, які подаються до ЄСПЛ. Разом із тим, положення ст. 1 Першого Протоколу не гарантують жодного права на те, щоб стати власником того чи іншого майна. Права в сфері користування власністю не можуть бути абсолютними, а тому можуть бути обмежені державою. Так, право на

індексування заощаджень громадян не гарантується як таке ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції.

У рішеннях «Рудзинська проти Польщі», «Трайковський проти колишньої Югославської Республіки Македонії», «Гайдук та інші проти України» [50] ЄСПЛ наголосив, що зазначена стаття не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичного індексування заощаджень для виправлення згубних наслідків інфляції та збереження купівельної спроможності вкладених коштів, і заявники не є жертвами порушення державою щодо них ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції, оскільки вони не претендували на свою реальну власність (тобто кошти, які були фактично покладені заявниками в банк, незалежно від їхньої теперішньої реальної вартості), а претендували на отримання благ (компенсаційні виплати), на які вони не мали права на той момент, оскільки це не було передбачено законодавством про компенсацію. Отже, виплати з компенсаційних рахунків не потрапляють під дію ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції [28].

Відповідно до ст. 9 Конвенції кожен має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію та брати участь в обрядах. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає таким обмеженням, які передбачені законом і необхідні в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [22, с. 147].

Порушення ст. 9 найчастіше пов'язане з порушеннями інших статей. У цьому випадку ЄСПЛ, як правило, розглядає порушення однієї статті як основне, але у зв'язку з іншою статтею. Наприклад, у справі *Otto-Preminger Institut v. Austria* 1994 р. заявник скаржився на порушення урядом ст. ст. 9 і 10 Конвенції [16]. Асоціація *Otto-Preminger Institut* (ОПІ) збирала-ся провести демонстрацію фільму Вернера Шретера «Собор любові», в якому в сатиричній формі були представлені деякі релігійні образи. Римська католицька церква звернулася до прокуратури, яка порушила кримінальну справу проти директора

ОПІ за звинуваченням в образі релігійних вірувань, а фільм був конфіскований. Пізніше кримінальну справу проти директора ОПІ було припинено, проте розгляд відносно конфіскації фільму продовжився.

Уряд наполягав на тому, що конфіскація фільму була спрямована на захист прав інших осіб, зокрема права на повагу релігійних почуттів, а також на запобігання заворушень. ЄСПЛ в рішенні по справі зазначив, що у тих, хто відкрито висловлює свою релігійну віру, незалежно від приналежності до релігійної більшості чи меншості, немає розумних підстав очікувати, що вони залишаться поза критикою. Вони повинні проявляти терпимість і миритися з тим, що інші заперечують їхні релігійні переконання і навіть поширюють вчення, ворожі їх вірі. Однак способи критики або заперечення релігійних вчень і переконань можуть спричинити відповідальність держави, якщо вона не забезпечує вільного використання пра-ва, гарантованого ст. 9, всім, хто дотримується цих навчань і переконань. В екстремальних ситуаціях результат критики або заперечення релігійних переконань може бути таким, що стане на заваді свободі дотримуватися або висловлювати такі переконання. Є підстави вважати, що релігійні почуття віруючих, гарантовані ст. 9, піддалися образі внаслідок провокаційного зображення предметів релігійного культу. Подібне зображення може розглядатися як зловмисне порушення духу терпимості, який є відмінною рисою демократичного суспільства. Конвенцію слід розглядати в цілому, а тому тлумачення і застосування ст. 10 в цій справі має відповідати логіці Конвенції. ЄСПЛ також підкреслив, що національна влада знаходиться в більш вигідному становищі, ніж ЄСПЛ, для оцінки необхідності такої міри з урахуванням ситуації в даному місці і в даний час [15]. В інших справах ЄСПЛ розглядалася ситуація комплексного порушення прав, гарантованих ст.ст. 9, 11 Конвенції. В рішенні по справі *Moscow Branch of Salvation Army v. Russia* 2006 р.

Суд вказав на такі основні принципи: «Свобода думки, совісті і віросповідання, закріплена в ст. 9, є однією з основ демократичного суспільства. З точки зору віросповідання це важливий елемент, який є частиною самобутності віруючих і їх життя, а також є важливим для атеїстів, агностиків, скептиків і

невіруючих осіб. Від неї залежить плюралізм, що характеризує демократичне суспільство, який дорогою ціною досягав-ся протягом багатьох століть».

Суд також вказав, що, оскільки громади віруючих, як правило, існують у формі організованих об'єднань, ст. 9 Конвенції по-винна тлумачитися у зв'язку зі ст. 11 Конвенції, яка захищає право на об'єднання від необґрунтованого втручання держави. З цієї точки зору право віруючих на свободу віросповідання, яке включає право сповідувати релігію спільно з іншими, включає також право віруючих вільно збиратися, без довільного втручання держави. Незалежне існування громад віруючих є невід'ємною частиною плюралізму в демократичному суспільстві. Обов'язок держави зберігати нейтралітет і неупередженість не сумісний з оцінкою легітимності релігійних переконань, що підтверджується прецедентною практикою. ЄСПЛ також дійшов висновку, що відмова національних властей надати об'єднанню віруючих статус юридичної особи може розглядатися як обмеження права заявників на свободу об'єднання, а також обмеження права на свободу віросповідання, передбаченого ст. 9 Конвенції. У цій справі ЄСПЛ визнав порушення ст. ст. 9, 11 Конвенції. Принципи, сформовані ЄСПЛ, повинні застосовуватися при реєстрації релігійних об'єднань. Влада не має, окрім як в особливих випадках, проводити оцінку законності будь-яких релігійних вірувань або способів їх вираження [13]

РОЗДІЛ 3.

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

3.1. Правове регулювання виплати стягувачеві відшкодування

На сьогодні рішення ЄСПЛ становлять важливу правову практику, яка може і повинна використовуватися для заповнення прогалин національного законодавства, так само як і удосконалення національних засобів захисту прав людини та наближення норм національного права щодо прав людини до європейських стандартів справедливості, розроблених багатьма сторіччями. Ефективне виконання рішень ЄСПЛ є показником високої правової культури держави. На жаль, на сьогодні існує проблема виконання рішень ЄСПЛ, а тому звернення до проблем правового регулювання виконання рішень ЄСПЛ, а також правозастосування в зазначеній сфері суспільного життя є актуальним [30, с. 180].

Виконання рішень ЄСПЛ є специфічним правовим інститутом, відмінним від схем, передбачених для виконання рішень національних судів, а також для визнання й виконання на території України рішень іноземних судів та іноземних недержавних установ. Тому з огляду на міжнародні зобов'язання, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, і наддержавний статус ЄСПЛ встановлено особливі механізми реалізації його рішень.

Шелевер Н. В. слушно звертає увагу на рішення Великої палати ЄСПЛ у справі «Скоццарі і Дж'юнта проти Італії» (*Scozzari and Giunta v. Italy*), яким підсумовано зобов'язання держав стосовно здійснення необхідних заходів щодо виконання таких рішень: «...зі ст. 46 конвенції постає зобов'язання Високих Договірних Сторін виконувати остаточні рішення Суду в будь-якій справі, у якій вони є сторонами, тоді як нагляд за їх виконанням здійснює Комітет міністрів. Із цього постає, крім іншого, що рішення, у якому Суд знайшов порушення, покладає на державу відповідача правовий обов'язок не просто виплатити

відповідним особам суми справедливої сатисфакції, а й затвердити під керівництвом Комітету міністрів у національній правовій системі загальні та/або (якщо це необхідно) індивідуальні заходи, спрямовані на усунення порушень, виявлених Судом, і їхніх наслідків. Окрім того, країна-відповідач залишається вільною у виборі засобів, за допомоги яких вона виконуватиме своє зобов'язання згідно зі ст. 46 Конвенції, за умови їх відповідності тим, що їх викладено у висновках рішення Суду» [58, с. 111].

ЄСПЛ, на відміну від національних судів, не видає виконавчих листів, тому особа не повинна ні самотійно пред'являти рішення до виконання, ні будь-яким чином стимулювати його виконання. Держава зобов'язана сама виконати рішення ЄСПЛ на користь особи. Звільнити її від такого обов'язку може лише письмова відмова особи отримати присуджену згідно з рішенням суму виплат. Як правило, відмова від виконання рішення буває частковою: наприклад, у разі невчасної 155 виплати основної суми особа отримує право на пеню, проте якщо затримка становила лише кілька днів і розмір пені незначний, вона може відмовитися від її нарахування. Механізм виплати стягнення закріплено в ст. 8 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої виплата стягувачові відшкодування має бути здійснена у тримісячний строк з моменту набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного або у строк, передбачений у самому рішенні ЄСПЛ. У разі порушення такого строку на суму відшкодування нараховується пеня.

Протягом одного місяця від дня відкриття виконавчого провадження за рішенням ЄСПЛ Орган представництва надсилає до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, постанову про відкриття виконавчого провадження та необхідні для виконання рішення документи. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, протягом 10 днів від дня надходження документів здійснює списання на вказаний стягувачом банківський рахунок, а в

разі його відсутності – на депозитний рахунок державної виконавчої служби коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України.

Порядок збереження коштів на депозитному рахунку державної виконавчої служби визначається Законом України «Про виконавче провадження». Таким чином можна побачити, що подібна практика бюджетного фінансування не відповідає вимогам європейського судочинства та позбавляє громадян України можливості отримувати своєчасно та в повному обсязі відшкодувань, передбачених у рішенні ЄСПЛ. У цьому контексті Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» мав би внести певні зміни до практики відшкодування державою видатків пов'язаних із реалізацією рішень ЄСПЛ. Аналізуючи особливості виконання рішень суду про стягнення коштів з державного органу, можна побачити, що виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, у межах відповідних бюджетних призначень, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень – за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду.

У більшості випадків ЄСПЛ присуджує грошову компенсацію заявнику, який виграв справу, за шкоду, заподіяну внаслідок порушення його прав державою. Під час розрахунку сум беруться до уваги конкретні обставини кожної справи. Таке відшкодування – єдиний вид компенсації, який ЄСПЛ має право наказати державі забезпечити за вчинене нею порушення.

Проте реальне відшкодування такої компенсації, навіть не дивлячись не той факт, що рішення ЄСПЛ виконуються нарівні з ухвалами національних судів і не підлягають оскарженню, пов'язане із великою кількістю проблем як організаційно-правового, так і інституційного характеру. Статтею 3 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що виконання рішень ЄСПЛ здійснюється за рахунок Державного бюджету України. Згідно із ст. 8 цього ж закону Державне

казначейство України з метою виконання рішення ЄСПЛ здійснює списання коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України.

Законодавчо встановлено, що протягом десяти днів від дня отримання повідомлення про набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного Орган представництва надсилає стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, в якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів, а також надсилає до державної виконавчої служби оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції, оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення щодо справедливої сатисфакції у справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення щодо дружнього врегулювання у справі проти нашої держави, оригінальний текст і переклад рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. Державна виконавча служба упродовж десяти днів з дня надходження відповідних документів відкриває виконавче провадження. Неподання стягувачем заяви про виплату відшкодування не є перешкодою для виконання рішення ЄСПЛ. [17].

Механізм виплати стягнення закріплено в ст. 8 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої виплата стягувачеві відшкодування має бути здійснена у тримісячний строк з моменту набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного або у строк, передбачений у самому рішенні ЄСПЛ. У разі порушення такого строку на суму відшкодування нараховується пеня. Протягом одного місяця від дня відкриття виконавчого провадження за рішенням ЄСПЛ Орган представництва надсилає до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, постанову про відкриття виконавчого провадження та необхідні для виконання рішення документи. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, протягом 10 днів від дня надходження документів здійснює списання на вказаний стягувачем

банківський рахунок, а в разі його відсутності – на депозитний рахунок державної виконавчої служби коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України. Порядок збереження коштів на депозитному рахунку державної виконавчої служби визначається Законом України «Про виконавче провадження». Таким чином можна побачити, що подібна практика бюджетного фінансування не відповідає вимогам європейського судочинства та позбавляє громадян України можливості отримувати своєчасно та в повному обсязі відшкодувань передбачених у рішенні ЄСПЛ.

У цьому контексті Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» мав би внести певні зміни до практики відшкодування державою видатків пов'язаних із реалізацією рішень ЄСПЛ. Аналізуючи особливості виконання рішень суду про стягнення коштів з державного органу, можна побачити, що виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, у межах відповідних бюджетних призначень, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень – за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду.

Водночас ч. 2 ст. 3 зазначеного закону передбачає, що стягувач за рішенням суду про стягнення коштів з державного органу звертається до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, у строки, встановлені Законом України «Про виконавче провадження», із заявою про виконання рішення суду, але відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», безпосередня участь стягувача у виконанні рішення ЄСПЛ не є обов'язковою, натомість необхідні дії вчиняє Орган представництва, статус якого не відповідає визначенню стягувача наведеного в Законі України «Про виконавче провадження». Крім того, в ч. 4 ст. 3 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» встановлюється, що перерахування коштів стягувачу здійснюється у тримісячний строк з дня

надходження до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, необхідних для цього документів та відомостей [36].

Натомість Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює 10-ти денний термін для здійснення списання на вказаний стягувачем банківський рахунок коштів. Відповідно, незважаючи на встановлення порядку погашення заборгованості, відкритим залишається питання, чи будуть реально отримані гроші на її погашення, оскільки у бюджеті закладена лише узагальнена стаття. Крім того, у цьому контексті важливим є створення і ведення реєстру відповідних рішень та заборгованостей за ними, оскільки на сьогодні фактично відсутня будь-яка достовірна інформація щодо необхідних для забезпечення виконання рішень судів коштів. Без такої інформації неможливо точно розрахувати та закласти у бюджеті відповідні асигнування. Для порівняння, на виплати на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України у бюджеті закладено 740 824,8 тис. грн., на здійснення судочинства місцевими адміністративними судами – 207 217,4 тис. грн., апеляційними адміністративними судами – 112 439,5 тис. грн. Водночас необхідно переглянути і напрямки фінансування витрат, передбачених у Державному бюджеті України за призначенням «Платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України», а також впровадити додаткові засоби відповідальності посадових осіб у разі несвоєчасного виконання рішень ЄСПЛ [57].

Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень (Орган представництва), виконує такі завдання: а) надсилає стягувачеві повідомлення з роз'ясненням його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування, у якій мають бути зазначені реквізити банківського рахунка для перерахування коштів; б)

надсилає до державної виконавчої служби оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду в справі проти України, яким визнано порушення Конвенції, оригінальний текст і переклад резолютивної частини остаточного рішення Суду щодо справедливої сатисфакції в справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення Суду щодо дружнього врегулювання в справі проти України, оригінальний текст і переклад рішення Суду про схвалення умов односторонньої декларації в справі проти України. Автентичність перекладу засвідчується Органом представництва. Державна виконавча служба упродовж десяти днів із дня надходження документів, зазначених у пункті «б» закону, відкриває виконавче провадження [5].

Державна виконавча служба впродовж десяти днів із дня надходження зазначених документів відкриває виконавче провадження. Неподання стягувачем заяви про виплату відшкодування не є перешкодою для виконання Рішення. Функції органу, відповідального за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання його рішень відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», покладено на Міністерство юстиції. Відповідно до зазначеної постанови представництво України в Європейському суді з прав людини в разі розгляду питань дотримання нею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та звітування про хід виконання рішень Європейського суду з прав людини в справах проти України здійснюється в установленому порядку Міністерством юстиції через Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини, якого призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України за поданням Міністра юстиції [41].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виконання рішень Суду включає в себе реалізацію таких аспектів: виплата стягувачеві відшкодування; вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального

характеру. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в частині виплати відшкодування покладено на органи державної виконавчої служби.

Під відшкодуванням відповідно до ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики європейського суду з прав людини» розуміється:

а) сума справедливої сатисфакції, визначена рішенням Європейського суду з прав людини відповідно до ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

б) визначена в рішенні Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання або в рішенні Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації сума грошової виплати на користь стягувача.

Виплата стягувачеві відшкодування має бути здійснена в тримісячний строк із моменту набуття рішенням статусу остаточного або в строк, передбачений у рішенні. У разі порушення строку, зазначеного в частині першій цієї статті, на суму відшкодування нараховується пеня відповідно до рішення. Слід зазначити, що в 69 рішеннях Європейського суду з прав людини щодо України в 2013 році, у яких було констатовано порушення Україною положень Конвенції, заявники вимагали компенсацію на загальну суму близько 699 646 077,4 євро (близько 6 996 460 774 грн.). Після розгляду справ з урахуванням позицій Уряду України Європейським судом було зобов'язано Україну сплатити близько 46 551 198,67 євро (близько 465 511 986,7 грн) [59].

3.2. Правове регулювання вжиття додаткових заходів індивідуального характеру

Виплата стягувачеві відшкодування є не єдиним обов'язком держави, який впливає з рішень Європейського суду з прав людини. Також важливою складовою виконання рішень суду є застосування додаткових заходів індивідуального характеру – заходів, які вживаються уповноваженими органами державної влади з метою забезпечення відновлення порушених прав стягувача шляхом відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного

стану, який він мав до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (*restitutio in integrum*), та вжиття інших заходів, передбачених рішенням Європейського суду з прав людини.

Необхідність таких заходів та їх характер залежать від обставин справи, а компетентні органи держави-відповідача самі вирішують, які заходи, зважаючи на наявні в національній правовій системі засоби, є найбільш відповідними для досягнення *restitutio in integrum*. Згідно із ч. ч. 2, 3 ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» додатковими заходами індивідуального характеру, що застосовує держава є такі:

а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*);

б) інші заходи, передбачені в рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, таким шляхом:

а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження в справі;

б) повторного розгляду справи адміністративним органом.

Як свідчить практика Комітету міністрів зі здійснення контролю за виконанням державами рішень Європейського суду з прав людини, найбільш ефективним засобом повернення стану, у якому особа знаходилася до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є можливість перегляду справ і відновлення провадження в справі. Цей додатковий захід індивідуального характеру найчастіше застосовується й в Україні. Так, згідно з п. 2 ст. 236 Кодексу адміністративного судочинства України заява про перегляд судового рішення в адміністративних справах із підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом, може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною [26].

Контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради

Європи, покладається на Орган представництва. Орган представництва в рамках здійснення контролю має право отримувати від органів, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні, інформацію про хід і наслідки виконання таких заходів, а також вносити Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру.

3.3. Правове регулювання вжиття заходів загального характеру

Ще однією складовою виконання рішень Європейського суду з прав людини є застосування заходів загального характеру, під якими слід розуміти заходи, що вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушення яких встановлене рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді.

Таким чином, метою застосування заходів загального характеру є усунення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та її першопричини. Такі заходи, як зазначає З. Бортновська, спрямовані загалом на виконання так званих позитивних зобов'язань держави забезпечувати ефективно дотримання прав людини навіть у відносинах між приватними особами, концепція яких склалася на основі ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка вимагає від держав-учасниць «гарантувати» кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції, та статей Конвенції й протоколів до неї, що гарантують права й свободи фізичних та юридичних осіб [30, с. 120].

Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» заходами загального

характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні системної проблеми та її першопричини, а саме:

- а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- б) внесення змін до адміністративної практики;
- в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
- г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також із триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються (за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи) державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень [38].

Зазвичай заходи загального характеру вживаються Україною як результат виконання «пілотних рішень» Європейського суду з прав людини. Зокрема, на виконання пілотного рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України» Верховною Радою України 5 червня 2012 року було прийнято Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», який передбачає запровадження нової процедури виконання рішень судів про стягнення коштів із державних органів (державних установ, організацій, підприємств) та юридичних осіб, примусова реалізація майна яких забороняється.

Також згідно із Щорічним звітом про результати діяльності Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини в 2018 році Секретаріатом Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини систематично проводиться роз'яснювальна робота щодо застосування Конвенції та практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, представники Секретаріату Урядового уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини беруть участь у семінарах, присвячених зазначеним питанням, для працівників юридичних служб центральних органів виконавчої влади, читають

лекції для суддів у Національній школі суддів щодо теоретичних і практичних аспектів застосування Конвенції [59].

ВИСНОВКИ

Отже, у результаті даного дослідження було:

удосконалено основні теоретичні та практичні аспекти права суб'єктів господарювання на звернення до Європейського суду з прав людини;

дістали подальшого розвитку положення щодо: видів юридичних осіб, які мають право на звернення до Європейського суду з прав людини; критерій прийнятності індивідуальних заяв юридичних осіб до Європейського суду з прав людини; поняття права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини; структурних елементів права юридичних осіб на звернення до Європейського суду з прав людини; правового регулювання виплати стягувачеві відшкодування; правового регулювання вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; правового регулювання вжиття заходів загального характеру.

Основні одержані результати полягають у такому:

1) З'ясовано, що особами, які є правомочні подати заяву про порушення своїх прав до Суду є:

- Будь-яка фізична чи юридична особа може здійснити своє право на подання індивідуальної заяви незалежно від громадянства, місця проживання, громадянського стану, або правоздатності.

- Будь-яка неурядова організація, у широкому розумінні цього слова, тобто за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження, може здійснювати право на подання заяви.

- Будь-яка група приватних осіб: неформальна асоціація, що об'єднує, здебільшого тимчасово, певну кількість осіб. Однак ні місцеві адміністративно-територіальні утворення, ні інші офіційні органи не можуть подавати через фізичних осіб, які їх утворюють або їх представляють, скарги проти будь-якої дії, припиненої державою, від якої вони залежать і від імені якої вони здійснюють публічну владу.

2) Встановлено, що існує дві умови прийняття Судом справи до розгляду:

- вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права,

- закінчення строку в шість місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

ЄСПЛ не розглядає жодної індивідуальної заяви, якщо:

- заява є анонімною; або заява за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

- суд вважає, що заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви;

- Суд вважає, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.

3)Що стосується захисту прав юридичних осіб на підставі Конвенції, то особливість полягає в тому, що юридичні особи можуть користуватися не всіма правами, закріпленими Конвенцією. Вони, наприклад, не можуть скаржитися на порушення права на життя, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, і деякі інші.

Аналіз скарг юридичних осіб до ЄСПЛ показує, що юридичні особи найчастіше скаржаться на порушення таких прав як право власності (стаття 1 Додаткового протоколу до Конвенції); право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (стаття 6 Конвенції); право на свободу думки, совісті і релігії (стаття 9 Конвенції); право на свободу вираження поглядів (стаття 10 Конвенції); право на свободу зібрань та об'єднань (стаття 11 Конвенції); право на ефективні засоби правового захисту (стаття 13 Конвенції); право не піддаватися дискримінації (стаття 14 Конвенції).

4) Виходячи з конструкції ч.1 ст.6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист:

1. право на розгляд справи;
2. справедливість судового розгляду;
3. публічність розгляду справи та проголошення рішення;
4. розумний строк розгляду справи;
5. розгляд справи судом, встановленим законом;
6. незалежність і безсторонність суду.

5) Виплата стягувачеві відшкодування має бути здійснена у тримісячний строк з моменту набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного або у строк, передбачений у самому рішенні ЄСПЛ. У разі порушення такого строку на суму відшкодування нараховується пеня. Протягом одного місяця від дня відкриття виконавчого провадження за рішенням ЄСПЛ Орган представництва надсилає до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, постанову про відкриття виконавчого провадження та необхідні для виконання рішення документи. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, протягом 10 днів від дня надходження документів здійснює списання на вказаний стягувачем банківський рахунок, а в разі його відсутності – на депозитний рахунок державної виконавчої служби коштів з відповідної бюджетної програми Державного бюджету України. Порядок збереження коштів на депозитному рахунку державної виконавчої служби визначається Законом України «Про виконавче провадження». Таким чином можна побачити, що подібна практика бюджетного фінансування не відповідає вимогам європейського судочинства та позбавляє громадян України можливості отримувати своєчасно та в повному обсязі відшкодувань передбачених у рішенні ЄСПЛ.

б) Виплата стягувачеві відшкодування є не єдиним обов'язком держави, який випливає з рішень Європейського суду з прав людини. Також важливою складовою виконання рішень суду є застосування додаткових заходів індивідуального характеру – заходів, які вживаються уповноваженими органами державної влади з метою забезпечення відновлення порушених прав стягувача

шляхом відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який він мав до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (*restitutio in integrum*), та вжиття інших заходів, передбачених рішенням Європейського суду з прав людини.

Додатковими заходами індивідуального характеру, що застосовує держава є такі:

а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*);

б) інші заходи, передбачені в рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, таким шляхом:

а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження в справі;

б) повторного розгляду справи адміністративним органом.

Як свідчить практика Комітету міністрів зі здійснення контролю за виконанням державами рішень Європейського суду з прав людини, найбільш ефективним засобом повернення стану, у якому особа знаходилася до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є можливість перегляду справ і відновлення провадження в справі. Цей додатковий захід індивідуального характеру найчастіше застосовується й в Україні. Так, згідно з п. 2 ст. 236 Кодексу адміністративного судочинства України заява про перегляд судового рішення в адміністративних справах із підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом, може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною.

Контроль за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у рішенні, що здійснюються під наглядом Комітету міністрів Ради Європи, покладається на Орган представництва. Орган представництва в рамках здійснення контролю має право отримувати від органів, які є відповідальними за виконання додаткових заходів індивідуального характеру, передбачених у

рішенні, інформацію про хід і наслідки виконання таких заходів, а також вносити Прем'єр-міністрові України подання щодо забезпечення виконання додаткових заходів індивідуального характеру.

7) Ще однією складовою виконання рішень Європейського суду з прав людини є застосування заходів загального характеру, під якими слід розуміти заходи, що вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушення яких встановлене рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді.

Заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні системної проблеми та її першопричини, а саме:

- а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
- б) внесення змін до адміністративної практики;
- в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
- г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також із триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються (за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи) державою-відповідачем відповідно до Рішення з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень.

Метою застосування заходів загального характеру є усунення зазначеної в рішенні Суду системної проблеми та її першопричини. Такі заходи спрямовані загалом на виконання так званих позитивних зобов'язань держави забезпечувати ефективне дотримання прав людини навіть у відносинах між приватними

особами, концепція яких склалася на основі ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 65% заяв до ЄСПЛ з України - на невиконання рішень судів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/127384-65_zayav_do_espl_z_ukraini__na_nevikonannya_rishen_sudiv.html
2. Canea Catholic Church v. Greece (№25528/94) 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 192 <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58124&filename=001-58124.pdf>
3. Case of Van Marle and others v. the Netherlands 8543/79; 8674/79; 8675/79; 8685/79 26 June 1986 <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57590>
4. ECtHR, Judgment of April 16, 2002, Société Colas Est v. France, Appl. 37971/97, para. 41 (right to privacy in Art. 8 ECHR) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjQoKz9OzTAhVmGZoKHebMBToQFgg6MAM&url=http%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%2F%3Flibrary%3D%20ECHR%26id%3D001-79225%26filename%3D00179225.pdf%26TID%3Dthkbhnilzk&usg=AFQjCNHTNZX3BpzxJl8HjmTMtqrBo3jjCA&sig2=Kl4KpSnivboeFiztVguOAg> ECtHR,
5. ECtHR, Judgment of July 31, 2008, Družstevní Záložna Pria and others v. the Czech Republic, Appl. 72034/01, paras. 99 et se q. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-96873?TID=thkbhnilzk>
6. Groppera Radio AG and Others v. Switzerland (Application no. 10890/84) 28 March 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["10890/84"\],"itemid":\["001-57623"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
7. Holy Monasteries v. Greece no13092/87;13984/88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/cn/hudoc>
8. HRC, View of July 26, 1994, Singer v. Canada, Comm. 455/1991, para. 11.2. For a similar case, see HRC, View of July 25, 2005, Hoffman and Simpson v.

Canada, Comm. 1220/2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/undocs.htm>

9. HRC, View of March 31, 1994, *S.M. v. Barbados*, Comm. 502/1992, para. 6.2 (access to court) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/undocs.htm>

10. HRC, View of October 14, 1996, *G.C. & O.B. v. Russian Federation*, Comm. 637/1995, para. 6.2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/undocs.htm> 152. ECtHR,

11. Judgment of December 9, 1994, *The Holy Monasteries v. Greece*, Appl. 13092/87, paras. 14 et seq. and et seq. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://onthewaytoithaca.files.wordpress.com/2015/09/case-of-the-holy-monasteries-v-greece.pdf>

12. Judgment of October 11, 2007, *Glas Nadezhda EOOD & Anatoliy Elenkov v. Bulgaria*, Appl. 14134/02 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-82632"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

13. *Moscow Branch of Salvation Army v. Russia* (№ 72881/01) : Judgment of October 5, 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.

14. Optional Protocol to the ICCPR, Art. 5(2)(b); ECHR, Art. 35(1); ACHR, Art. 46(1)(a); AfCHPR, Art. 56(5)

15. *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, (№ 13470/87) : Judgment of September 20, 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.

16. Piet Hein van Kempen, ‘The Recognition of Legal Persons in International Human Rights Instruments: Protection Against and Through Criminal Justice?’, in: M. Pieth & R. Ivory (eds.), *Corporate Criminal Liability. Emergence, Convergence, and Risk, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* 9, New York/Dordrecht/Heidelberg/London: Springer 2011, p. 355-389

17. Statistiques. Tableau de violations 1959-2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/ECHR/FR/Header/ Reports+and+Statistics/ Statistics/Statistical+data/>.
18. The Municipal Section of Antilly v. France no 45129/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/ pdf/?library=ECHR&id=001-61875&filename=001-61875.pdf>
19. Абашидзе А.Х. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод: учебное пособие / А.Х. Абашидзе, Е.С. Алисиевич. - М.: Международные отношения, 2007. - 303 с.
20. Буроменський М.В. Звернення до Європейського суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1080677442>
21. Горобець Н.Г. Поняття та сутність права власності в контексті Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини / Н. Г. Горобець // Часопис Київського університету права, 2014/4, - с. 307-312
22. Данелія О. С. Особливості правосуб'єктності юридичної особи в юрисдикції Європейського суду з прав людини / О. С. Данелія // Науковий вісник Ужгородського національного університету, вип. 38, т.2, 2016 р, - с.146-149
23. Данелія О. С. Юридичні особи як суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини / О. С. Данелія // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2017. - № 1. - С. 104-109.
24. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 1, Протокол 1. Право беспрепятственно пользоваться своим имуществом: прецеденты и комментарии / Моника Карсс-Фриск, Жеребцов А.Н., Меркулов В. В., Эртель А.Г.; пер. с англ. Власихина В.А.; Совет Европы; Российская академия правосудия. - М., 2002. - 111 с.
25. Кібенко О.Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук :

12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право / Олена Рувімівна Кібенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. - Харків, 2006. - 527 с.

26. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.

27. Комментарии к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения/ Под общ. Ред. д.ю.н., проф. В.А. Туманова и д.ю.н., проф. Л.М. Энтина. - М.: Издательство НОРМА, 2002. - 336 с.

28. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

29. Конституція України [Електронний ресурс] : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EА%2F96-%E2%F0>

30. Кочура О. О. Окремі аспекти виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини / О. О. Кочура // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015, Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 1, - с. 116-121

31. Кочура О. О. Підстави та суб'єкти звернення до європейського суду з прав людини / О. О. Кочура // Науково-інформаційний вісник «Право», 11/2015 р., с. 91-96

32. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 12-14. – 238 с.

33. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов / И.И. Лукашук. - Изд. 3-е, перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - 415 с.

34. Перший Протокол від 20.03.1952 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_535

35. Практичний посібник щодо прийнятності заяв / Council of Europe, European Court of Human Rights, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf

36. Практичний посібник щодо прийнятності заяв // Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2014, с. 104, [Електронний ресурс] – режим доступу: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_UKR.pdf

37. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. - № 30. - Ст. 542.

38. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс] Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

39. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012. [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2013. - № 1. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

40. Про державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16 січня 2014 р. № 719-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18/page1>.

41. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 784 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF>.

42. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР. – № 19. – Ст. 80.

43. Рішення ЄСПЛ у справі «Україна-Тюмень – проти України» від 22 листопада 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_595.

44. Рішення у справі «Кооператив Каховський-5 проти України»; Рішення у справі «ТОВ «Солаз» проти України», Рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України», Рішення у справі «Агротехсервіс проти України» [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19618>

45. Рішення у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19620>

46. Рішення у справі «Скоццарі та Дж'юнта проти Італії» : Комюніке Секретаря Суду // Практика Європейського суду з прав людини.Рішення. Коментарі. – 2000. –№3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=278>.

47. Рішення у справі «Україна-Тюмень» проти України [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19623>

48. Рішення у справі East/West Alliance Limited проти України», рішення у справі «Совтрансавто Холдинг проти України», рішення у справі «Агротехсервіс проти України» [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19623>

49. Снісаренко Л. Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Л. Ю. Снісаренко // Державне управління: удосконалення та розвиток, №5, 2018 р. с. 57-62

50. Справа «Гайдук та інші проти України»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_050

51. Типові помилки при зверненні до Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://m-partners.km.ua/typovi-pomylyk-pryzvernennidoyevropejskogosuduzpravlyudyny/?fbclid=IwAR0M_08Dr_OzazHQSvSAFrlvUPN78ltkUGoB8LAjv5AGGJym8ieDRTuK7gI

52. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини / Е. Л. Трегубов // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 358–363

53. Україна серед країн з найбільшою кількістю нових справ в ЄСПЛ – звіт// Європейська правда, 5 квітня 2017 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/04/5/7064104/>

54. Цивільний кодекс України// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
55. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
56. Червяцова О. А. Свобода вираження поглядів у комерційній сфері: аналіз практики європейського суду з прав людини / О. А. Червяцова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013 № 6-2 том 2, - с.159-161
57. Чи планує держава виплачувати свою заборгованість по рішеннях судів в 2015 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1421760753>
58. Шелевер Н. В. Проблемні питання виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України/ Н. В. Шелевер // Альманах міжнародного права. - 2015. - № 7. - С. 107-114.
59. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/34905.